

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Isabelle Sewelén

Lekmannadomarnas vara eller icke vara -
En genomgång av för- och nackdelar ur ett
rättssäkerhetsperspektiv

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: VT2021

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställningar	7
1.3 Avgränsning	7
1.4 Perspektiv, metod och material	8
1.5 Forskningsläge	10
1.6 Disposition	11
2 RÄTTSSÄKERHETEN I DOMSTOLSPRÖVNINGEN	12
2.1 Rättssäkerhet	12
2.2 Rätten till en rättvis rättegång	13
3 NÄMNDEMANNASYSTEMET	14
3.1 Historisk tillbakablick	14
3.2 Dagens nämndemän	15
3.2.1 Nämndens roll i domstol	15
3.2.2 Hur nämndemän utses	16
3.2.3 Mandatperioden och entledigande	17
3.2.4 Jäv	17
4 DISKUSSIONEN KRING NÄMNDEMANNASYSTEMET	19
4.1 Argumenten om nämndemän	19
4.1.1 Frekvent framförda argument <i>för nämndemän</i>	19
4.1.2 Frekvent framförda argument <i>emot nämndemän</i>	21
4.2 Specifika studier kring nämndemän	23
4.2.1 Representativa för det allmänna rättsmedvetandet?	23
4.2.2 Kan nämndemän påverkas mera av irrelevant information?	23
4.2.3 Kan nämndemän styras mer av partipolitiska värderingar?	24
5 AVSLUTNING	27

5.1	Konsekvensanalyser	27
5.2	Reformbehov	30
5.3	Avslutande slutsatser	31
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	33
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	36

Summary

The use of laymen as judges dates back many centuries in the Swedish administration of justice. Today they participate in various types of sentencing activities, such as in criminal cases in district courts. The motives for using lay judges have varied greatly over time. The order with the judges has proved to be tenacious despite the harsh criticism. Previously in history the lay judges themselves assumed the nature of evidence. Later on they were seen as a collective, and it took a unanimous lay judge vote to overturn the legally trained judge when there were a difference in opinion about the outcome of the case. Nowadays the lay judges are seen as individualized judges with equal voting rights as the legally trained judge.

The lay judge's participation in court is a balance of interests between the public's interest in transparency, and the interest in efficient and expeditious courts. However, this control function is ambiguous and contradictory. How can for example a lay judge exercise transparent control against himself? Striking in the debate is thus that the arguments in favour often solely are characterized by opinions and beliefs, while the arguments against not infrequently are supported by studies.

A jurisprudential method has been applied in the essay where theoretical review has been supplemented with others' empirical studies. The purpose of the essay has been to present the most common arguments in favour of or against the system and based on the empirical studies in a profound way give support to the various arguments. A perspective of the rule of law has been applied to assess whether or not the current system of lay judges can be considered satisfactory based on two key criteria; predictability and ethical acceptability. The essay also touches on the question of whether the laymen system should be abolished, but the essay also makes certain proposals for changes.

Section four presents the arguments and highlights certain research studies that are relevant for the subject. One of the studies demonstrates that the laymen judges were affected in a greater degree than legal judges by irrelevant information. The second study shows that the laymen judges' political views in fact do have an impact on the decisions. Section five states that the current system is unsatisfactory and that it poses a challenge to the strengthened procedural guarantees of law and order that the European Convention on Human Rights and Citizens assures citizens. Therefore, good reasons exist to continue discussing the current system and what changes could be brought to the fore.

Sammanfattning

I svensk rättsskipning har användningen av lekmannadomare månghundraåriga anor. Idag medverkar de i olika typer av dömande verksamhet som exempelvis i brottmål i tingsrätt. Motiven för att använda lekmän har varierat stort över tiden. Ordningen med nämndemännen har visat sig vara seglivad trots att det förekommit en hård kritik. Nämndemän antog tidigare i historien karaktären av bevisning. Därefter har de använts som en kollektiv röst vid omröstningen när flera meningar funnits. Numer ses de som individualiserade domare med likvärdig rösträtt som den juridiskt skolade domaren.

Nämndemannens medverkan i domstol är en intresseavvägning mellan allmänhetens intresse av insyn och intresset av effektiva och skyndsamma domstolar. Deras kontrollfunktion är emellertid tvetydig och motstridig. Hur kan exempelvis en domare utöva insynskontroll mot sig själv? Påfallande i debatten är alltså att argumenten för ofta präglas av tyckande och övertygelser medan argumenten emot inte sällan understöds av studier.

En rättsvetenskaplig metod har tillämpats i uppsatsen, varav teoretisk genomgång har kompletterats med andras studier. Syftet med uppsatsen har varit att i utgångspunkt i de mest förekommande argumenten som anförs för och emot systemet och utifrån de empiriska studierna, på ett djupgående sätt ge bäring åt de olika argumenten. Ett rättssäkerhetsperspektiv har tillämpats för att bedöma huruvida systemet med lekmannadomare är tillfredsställande utifrån två kriterier; förutsebar och etisk godtagbarhet. Uppsatsen berör även frågan om nämndemannasystemet bör avskaffas men lämnar även vissa förslag på ändringar.

I kapitel fyra i uppsatsen presenteras argumenten samt belyses vissa forskningsstudier som är relevanta i ämnet. I en av studierna visas att nämndemännen i högre grad än juristdomare påverkades av irrelevant information. I den andra studien visas att nämndemännens politiska

övertygelser får genomslag på domarna. I avsnitt fem konstateras att den nuvarande ordningen inte är tillfredställande och att den innebär en utmaning för de stärkta rättssäkerhetsgarantierna som den Europeiska konventionen om mänskliga fri- och rättigheter tillförsäkrar medborgarna. Det finns därför goda skäl att fortsatt diskutera den nuvarande ordningen och vilka ändringar som skulle kunna aktualiseras.

Förkortningar

Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JT	Juridisk tidskrift
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RF	Regeringsformen (1974:152)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

I svensk rätt medverkar både juridiskt utbildade domare och nämndemän (lekmannadomare) i domstol.¹ Nämndemännen utses i kommunfullmäktige på förslag av politiska partier samtidigt som uppdraget är opolitiskt.² Systemet har därför väckt frågan om partiskhet hos nämndemännen. Sveriges anslutning till Europakonventionen har förstärkt kraven på rättvis rättegång, i denna rättighet ligger rätten till en opartisk prövning inför domstol.³ Föreligger en konflikt mellan den nuvarande regleringen med politiskt tillsatta nämndemän och kraven på rättvis rättegång inför opartisk och oavhängig domstol?

Diskussionen om nämndemannens vara eller icke vara uppmärksammas med jämna mellanrum och nämndemannens agerande i domstolen bidrar till att nämndemannasystemet lyfts fram inte bara i facktidningar utan även i traditionell media.⁴ Den så kallade ”Solnaden”⁵ från 2018 fick stor medial uppmärksamhet då två av nämndemännen anlade kulturella värderingar till grund för bedömningen i skuldfrågan. Det finns två olika synsätt som lyfts fram i debatten. Å ena sidan att nämndemannasystemet bidrar till en *insyn* i den dömande verksamheten som stärker rättsväsendets legitimitet, å andra sidan att nämndemännen som regel saknar juridisk utbildning vilket riskerar att försämra rättssäkerheten.⁶ Det faktum att nämndemannasystemet finns

¹ Nämndemän är juridiskt skolade lekmän som inte behöver uppfylla kraven för juristdomare, 4 kap. 1 § Rättegångsbalken (1942:740), (RB).

² 4 kap. 7 § första och andra stycket RB.

³ Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna och dess tilläggsprotokoll är inkorporerad i svensk rätt genom lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Av 2 kap. 19 § regeringsformen (1974:152), (RF), framgår att ingen lag eller annan föreskrift får meddelas i strid mot konventionen.

⁴ Schultz, Svenska Dagbladet: ”Häpnadsväckande usel dom – fylld av bisarra fördomar”.

⁵ TR B 3551–15.

⁶ Se Diesen (2011/12) s. 542 f.

kvar trots den regelbundna kritik som framförts, motiverar att systemet fortsatt uppmärksammas och att olika argument för och emot belyses.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen behandlar de mest förekommande argumenten för och emot nämndemanssystemet och om den nuvarande ordningen kan anses uppfylla kraven *rättssäkerhet* samt *rättvis rättegång*. Uppsatsen tar utgångspunkt i de skäl som framförts av lagstiftaren, i statliga utredningar och i den diskussion som förts i doktrin.

För att uppnå syftet med uppsatsen har följande huvudfrågeställningar ställts upp:

- Är nuvarande ordning med nämndemän tillfredställande ur rättssäkerhetssynpunkt och förenlig med rätten till en rättvis rättegång?
- Föreligger det ett reformbehov?

1.3 Avgränsning

Den rättshistoriska bakgrunden berörs översiktligt för att underlätta förståelsen av ämnet, men är samtidigt inte central för uppsatsens frågeställningar. Störst uppmärksamhet ges till senare års statliga utredningar pga. närheten i nutid. Vidare avgränsas uppsatsen genom att ingen komparativ studie görs.

Uppsatsens syfte och frågeställningar begränsas till brottmål i tingsrätt då det framför allt är där nämndemännens roll och betydelse för rättsprocessen återkommande uppmärksammas. Andra lekmannainstitut, såsom sakkunniga⁷ i domstol och jury i tryckfrihetsmål⁸, behandlas inte. De sistnämnda har andra

⁷ Jfr 40 kap. 1 § RB.

⁸ 12 kap. 3 § Tryckfrihetsförordningen (1949:105).

rättsliga funktioner och är irrelevanta för uppsatsens frågeställningar. Skälet till att nämndemän i hovrätt⁹ inte kommer att behandlas är, att de lagfarna domarna utgör en majoritet och att nämndemännens inflytande därmed är avsevärt mindre än i dömandet i tingsrätt.

Med hänsyn till arbetets tidsram och textutrymme begränsas möjligheten till en uttömmande sammanställning av argument som framförts. Därför kommer endast de för uppsatsens frågeställning mest relevanta argumenten att uppmärksammas. Det är ogörligt att utesluta ett visst mått av subjektivitet i ett sådant urval men urvalet grundas på den relevans och förekomst som argumenten ges i utredningar, i propositioner och i doktrinen.

Av utrymmesskäl begränsas redogörelsen för rättssäkerhetsbegreppet till vissa aspekter av de resonemang som Peczenik behandlar i sin bok. Av samma skäl avgränsas redogörelsen för begreppet "*rättvis rättegång*" till att behandla Europadomstolens tolkning av artikel 6.1 i Europakonventionen angående lekmannadomares medverkan i domstol.

1.4 Perspektiv, metod och material

Uppsatsen tillämpar ett kritiskt rättssäkerhetsperspektiv.¹⁰ Rättssäkerhetsaspekten fokuserar på att vid att bedömningen av för- och nackdelar med nämndemannasystemet ställa dessa mot rättssäkerhetsbegreppet.¹¹

Under arbetet har huvudsakligen en rättsvetenskaplig metod använts. Vid arbetet med uppsatsens ämne är det nödvändigt att utgå från de traditionella rättskällorna¹² i beskrivningen av nämndemannasystemets framväxt, dess syfte och funktion samt vilka för- och nackdelar som finns. I framställningen

⁹ 2 kap. 4 § andra stycket, RB.

¹⁰ Se Sandgren (2015) s. 67 f.

¹¹ Genomgång av rättssäkerhetsbegreppet sker under avsnitt 2.1.

¹² Se Kleineman (2018) Nääv, Zamboni (red) (2018), s. 21.

görs ingen analys om en lagregel kan tolkas på ett alternativt sätt eller om specifika domstolsavgöranden skulle ha kunnat få en annan utgång på rent rättsliga grunder. Det som främst analyseras är huruvida grundläggande avsikter med en bestämmelse uppnås rent kvalitativt. I uppsatsen används vissa empiriskt baserade artiklar angående nämndemännens påverkan på domar. Det är alltså inte frågan om någon renodlad rättsdogmatisk eller rättsanalytisk metod utan om en bredare metod där även empiriska resultat redovisas.¹³ Mot bakgrund av uppsatsens syfte och frågeställningar lämpar sig metoden väl eftersom den tillåter användandet av generellt sett alla metoder som kan användas för att öka kunskapen om rätten, givet att de anlägger ett tydligt juridiskt perspektiv.¹⁴

Uppsatsen syftar inte enbart till en beskrivning av dagens rättsläge (de lege lata), utan har det uttalade syftet att så långt som möjligt föreslå förbättringar genom att besvara frågan om nämndemannasystemet är rättssäkerhetsmässigt tillfredsställande (de lege ferenda).¹⁵ Enligt Sandgren omfattas sådana argument av rättsdogmatiken om såvida de följer analysen av de vedertagna rättskällorna, men utrymmet är dock begränsat och tenderar ofta att gå över till en rättspolitisk argumentation. Eftersom vissa av uppsatsens argument förs från ett rättssäkerhetsperspektiv finns ett visst inslag av rättspolitisk argumentation. Detta i syfte att belysa om gällande rätt bör förändras utifrån ett visst perspektiv för att bättre tillgodose ett visst ändamål.¹⁶ Uppsatsen grundar sig härvidlag på faktauppgifter och för framställningen relevanta forskningsstudier om ämnet. Det har eftersträvat att inhämta uppgifterna så nära originalkällan som möjligt.¹⁷

Christian Diesens bok *”Lekmän som domare”* har ingående studerats och fungerat som utgångspunkt för sammanställningen av de argument som ofta framförs. I ett försök att identifiera rättssäkerhetsbegreppet har boken *”Vad*

¹³ Se Sandgren (2009) s. 179; Sandgren (2015) s. 49–53.

¹⁴ Se Sandgren (2009) s. 178–180; Sandgren (2015) s. 12–17 och 42.

¹⁵ Se Sandgren (2015) s. 43 och 47 f; Kleineman (2018) Nääv, Mauro (red), (2018) s. 36 f.

¹⁶ Se Sandgren (2015) s. 45 och 47 f.

¹⁷ Se Sandgren (2015) s. 52 f.

är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation” av Aleksander Peczeniks använts som primärmaterial. Urvalet har gjorts utifrån de författare som förekommer i litteraturen och som det ofta hänvisas till. Den del av framställningen som hanterar begreppet rättvis rättegång och förenligheten med nämndemän har jag valt Europadomstolens praxis pga. de krav som finns på rättvis rättegång. Härutöver har nyhetsartiklar och debattartiklar använts för att bredda perspektivet.

Då uppsatsen till stora delar utgår från rättskällorna blir den rättsdogmatiska metoden framträdande. I de delar där rättskällorna inte varit utgångspunkten och där syftet inte varit att fastställa gällande rätt, samt där användande av rättshistorisk, rättspolitisk och empirisk metod förekommer vidgas metodvalet således till den rättsvetenskapliga metoden.

1.5 Forskningsläge

Ämnet är under senare år inte frekvent beforskat. Nämndemannasystemet är dock ett återkommande debattämne och föremål för ett antal offentliga utredningar.¹⁸ I den senaste SOU 2013:49 gjordes en översyn med syftet att bibehålla allmänhetens förtroende. Som en följd av utredningen författade samma utredare artikeln ”Nämndemannauppdraget” i SvJT (2011/12) där utredningens resultat redovisas och diskuteras.

Christian Diesen är den som framför allt har forskat kring ämnet och som utifrån sina forskningsresultat skrivit boken *”Lekmän som domare”*. Trots att boken utkom för mer än tjugo år sedan är den fortfarande aktuell. Diesen har även skrivit artikeln ”För och emot nämndemän” i Juridisk tidskrift 2011/12, till vilken bygger på hans monografi.

Göteborgs universitet genomförde en forskningsstudie år 2015 som utmynnade i artikeln “Politics in the Courtroom: Political Ideology and Jury

¹⁸ Se t.ex. SOU 1994:99; SOU 2002:61; SOU 2013:49.

Decision Making” i vilken man ansett sig kunna påvisa, att nämndemännens politiska tillhörighet påverkar dombesluten.

1.6 Disposition

Varje avsnitt är tänkt att för läsaren successivt utvidga ämnet.¹⁹ Avsnitt två behandlar rättssäkerhetsbegreppet eftersom efterföljande avsnitt återknyter till begreppet. I samma avsnitt görs en översiktlig genomgång av rätten till en rättvis rättegång. Syftet är att redogöra för hur rättssäkerheten förhåller sig till opartisk och oavhängig domstolsprövning.

I det tredje avsnittet redovisas nämndemannasystemets framväxt för att därefter övergå till en beskrivning av dagens ordning. Syftet är att skapa en bakgrundförståelse till varför systemet används i dag, vilket är nödvändigt inför genomgången av de argument som ofta framförs.

I fjärde avsnittet presenteras argumenten som förts fram samt relevanta ståndpunkter som framkommit i forskningen. I samma kapitel redogörs för tre undersökningar, varav två har nära koppling till de kritiska argumenten mot nämndemännen. Syftet är att skapa bredare underlag inför analysen och slutsatser.

I det femte och avslutande avsnittet redovisas slutsatser form av analys och diskussion. Uppsatsens huvudfrågeställningar anses därmed vara besvarade.

¹⁹ Se Sandgren (2015) s. 75 f; Kleineman (2018), Nääv, Mauro (red), (2018) s. 30 f.

2 Rättssäkerheten i domstolsprövningen

2.1 Rättssäkerhet

Begreppet rättssäkerhet är omtvistat och det finns ingen enhetlig uppfattning i litteraturen. Viss samstämmighet råder bland jurister om att det kan användas för att beteckna en stat där rättslig förutsebarhet råder.²⁰

Enligt Peczenik är förutsebarheten ett av rättsstatens och demokratins grundvärden. Förutsebarheten kännetecknas av den offentliga maktens bundenhet till och öppna tillämpning av lagarna. Genom den rättsliga förutsebarheten skyddas den enskilde från att utsättas för godtycklig maktutövning.²¹ Enligt Peczenik främjas förutsebarheten av att rättsreglerna tillämpas öppet och medborgarna har insyn i allmänna handlingar. Viktigast enligt Peczenik är domstolarnas skyldighet att offentliggöra alla relevanta skäl för och emot sina avgöranden. Öppenheten är en grundprincip i det rationella beslutsfattandet.²² Det föreligger vidare en positiv korrelation mellan å ena sidan förutsebarhet och exakta och generella rättsregler och å andra sidan hur dessa parametrar återspeglar likheten inför lagen.²³

Andra främjande faktorer som kan ses som rättssäkerhetsgarantier, är fria och oavhängiga domstolar vars legitimitet villkoras av att den rättsliga argumentationen kan övertyga allmänheten.²⁴ Det karaktäriseras av att juristen tolkar och tillämpar lagen utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. På så sätt upprätthålls rättens autonomi från andra samhällliga normer.²⁵

²⁰ Se Peczenik (1995) s. 50 f; Ekelöf SvJT (1942) s. 11; Frändberg JT (2000/01) s. 269 f; Zila SvJT (1990) s. 288.

²¹ Peczenik (1995) s. 50 f och 89 f.

²² Ibid s. 54.

²³ Ibid s. 90.

²⁴ Ibid s. 49 f, 54 f och 90.

²⁵ Ibid s. 52 och 58 f.

Förutsebarhet är således ett viktigt värde, men inte i sig själv utan det behöver vägas samman med etiska grundvärden. Den materiella rättssäkerheten utgörs således av värden som är gott för människor, till exempel att leva i ett fritt samhälle och att behandlas lika.²⁶ Det behövs en avvägning mellan förutsebarhet och etiskt godtagbara resultat eftersom dessa värden kan hamna i en konflikt med varandra. Peczenik framhåller att ett för högt beaktande av etiska värden vid lagstiftande kan medföra en risk för minskad förutsebarhet och vice versa. Vid en förnuftig avvägning kan orättvisa bedömningar undvikas.²⁷

2.2 Rätten till en rättvis rättegång

Rätten till en rättvis rättegång kommer till uttryck i 2 kap. 11 § RF samt artikel 6.1 i Europakonventionen. En förutsättning för en rättvis rättegång enligt artikel 6.1 är en oavhängig och opartisk domstolsprövning. Enligt Europadomstolen innebär oavhängighet, trots ordets nära koppling till opartisk, att domstolen som institution är fri från inre och yttre tryck. Opertiskheten rör *ledamöterna* i domstolen. Opertiskhet har enligt Europadomstolen bedömts ha två sidor. Den *subjektiva* aspekten som kräver att den enskilda domaren måste vara fri från personliga fördomar och partiskhet samt den *objektiva* aspekten som kräver att domstolsförfarandet ur objektiv synvinkel kan ge garantier för denna opertiskhet.²⁸

Av Europadomstolens praxis framgår att lekmannadeltagande inte är oförenligt med artikel 6.1 utan en bedömning får göras om de uppfyller kraven för oberoende och opertiskhet.²⁹ Förutsatt att utnämningen och lekmannadomarnas arbetsuppgifter är reglerade i lag har den nationella domstolen uppfyllt kravet på ”upprättad enligt lag”.³⁰

²⁶ Ibid s. 93–95.

²⁷ Ibid s. 63 och 94 f.

²⁸ Se Findlay v. The United Kingdom, ansökan nr 22107/93, p 73, p. 76–77; Parlov-
Tkalčić v. Croatia, ansökan nr 24810/06, p. 86–87.

²⁹ Se Ibrahim Gürkan v. Turkey, ansökan nr 10987/10 p. 18.

³⁰ Se Fedotova v. Russia, ansökan nr 73225/01 p. 38–43; Posokhov v. Russia ansökan nr 64386/00 p. 39–43.

3 Nämndemannasystemet

3.1 Historisk tillbakablick

Sveriges tradition med nämndemän går tillbaka till 1200-talet. Under denna tid bestod nämnden vanligtvis av tolv ledamöter som tillfälligt utsågs av de bönder som närvarade på tinget.³¹ Nämndemännen utgjorde ett bevismedel i de fall där befintlig bevisning ansågs otillräcklig. Med utgångsläge i sin sakkunskap om lokala förhållanden och parterna i målet, skulle de tillföra fakta i målet.³² Efter att de avlagt ed skulle männen gå i god för den tilltalade. I de fall de avstod, innebar det att den tilltalade fälldes.³³ Nämndens uppgift har med tiden utvecklats från att ha varit ett bevismedel till att i dag ha uppgiften att fria eller fälla svaranden i domstolen.³⁴

Förhållandet mellan nämndemännen och juristdomaren fastställdes vid införandet av 1734 års rättegångsbalk. Rätten var domför om sju av tolv nämndemän deltog och rösträtten var kollektiv, vilket krävde en enig nämnd för att dess beslut skulle gälla vid skiljaktiga meningar mot domaren. Det fick till följd att nämnden fram till nämndemannareformen 1983 fick reducerad makt.³⁵ Sedan 1734 års lag har antalet nämndemän i domstol successivt minskat till att i dag bestå av tre ledamöter.³⁶ I samband med 1983 års nämndemannareform betraktades inte längre nämndemännen som ett kollektiv och den individuella rösträtten återinfördes.³⁷

³¹ Se SOU 2002:61 Del 1 s. 37; Diesen (1996) s. 108 f.

³² Se Diesen (1996) s. 108 f.

³³ Se Welin (2020) s. 5.

³⁴ Se Welin (2020) s. 2 och 5.

³⁵ Se Diesen (1996) s. 114 f och 118–120.

³⁶ Se SOU 2002:61 Del 1 s. 38 f; 1 kap. 3 b § RB.

³⁷ Se Prop. 1982/83:126 s. 17 f.

3.2 Dagens nämndemän

3.2.1 Nämndens roll i domstol

En tingsrätt ska vid huvudförhandling i brottmål som huvudregel bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Om en av nämndemännen får hinder efter rättegången har inletts utgör det dock inget hinder för domförhet.³⁸ Kravet på sammansättningen undantas också vid mindre allvarliga brott och ensam domare är domför i målet.³⁹ Likaså kan utökning ske med en juristdomare och/eller en nämndeman.⁴⁰ Det som är styrande för sammansättningen i rätten är brottets omfattning och svårighetsgrad, och behovet ska utgå från det enskilda fallet.⁴¹ Utöver detta styrs omfattningen av nämndemännens medverkan i domstol av en avvägning mellan allmänhetens intresse till insyn och intresset av skyndsamma och effektiva handläggningar i domstolen.⁴²

Då varje nämndeman i dag har individuell och lika rösträtt som juristdomaren, kan det uppstå lika röstetal när dom ska meddelas.⁴³ Normalt sett vinner den lindrigaste meningen och inte juristdomarens uppfattning av saken.⁴⁴ Nämndemannauppdraget är inte begränsat till någon viss del i det praktiska dömandet. Juristdomarens uppgift är vanligen att redogöra för saken och vad lagen säger.⁴⁵ Häri syftar uppdraget till att säkerställa att dombesluten ligger i linje med allmänna värderingar och särskild tonvikt har lagts på nämndemannens uppgift i frågor som berör påföljdsval eller bevisvärderingar i brottmål. En tidlös beskrivning är att nämndemännen på så vis upprätthåller allmänhetens förtroende.⁴⁶

³⁸ 1 kap. 3 b § första stycket RB.

³⁹ Ensam domare är domför vid brott för vilket det inte föreskrivs hårdare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det inte är företagsbot, 1 kap. 3 § b andra stycket RB.

⁴⁰ 1 kap. 3 b § tredje stycket RB.

⁴¹ Se Prop. 1996/97:133 s. 36–38.

⁴² Se SOU 2013:49 s. 142 f.

⁴³ 29 kap. 1 §, 30 kap. 7 § RB; Se Welin (2020) s. 112–114.

⁴⁴ 29 kap. 3 § RB.

⁴⁵ Se Welin (2020) s. 112.

⁴⁶ Se SOU 1994:99 Del A. s. 25; Prop. 1982/83:126 s. 18; Prop. 1996/97:133 s. 29; Prop. 2005/06:180 s. 20.

3.2.2 Hur nämndemän utses

Nämndemän till tingsrätt utses av kommunfullmäktige.⁴⁷ I praktiken är det de representerade partierna som sköter rekrytering och nominering. Efter en lagändring 2014 sker val av nämndeman ett år efter de allmänna valen för att därigenom åtskilja nämndemannauppgiften från de politiska uppgifterna.⁴⁸

Det eftersträvas en allsidig sammansättning av nämndemän utifrån kön, ålder, etnicitet och yrke.⁴⁹ Bestämmelsen är av målsättningskaraktär och riktar sig till de fullmäktige som utser nämndemän. Det är således inget krav utan bygger på tanken att en bredare sammansättning i nämndemannakåren bidrar till ett ökat förtroende för domstolens verksamhet.⁵⁰

För valbarhet krävs folkbokföring inom den domkrets som hör till den aktuella tingsrätten. Personer verksamma i rättsväsendet eller som för talan åt annan i domstol får inte bli nämndeman.⁵¹ Detta då risk för intressekonflikt kan uppstå.⁵² Hänsyn ska tas till personens omdömesförmåga, självständighet samt till övriga omständigheter som gör hen bedömd som lämplig för uppdraget.⁵³ Lämplighetskravet stramades upp vid 2014 års lagändring och innebär att endast den som är lämplig i samtliga avseenden får utses och det går således inte att bortse från sådant som kan påverka lämpligheten.⁵⁴

Ambitionen är att nämndemannakårens sammansättning i stor utsträckning ger uttryck för så bred befolkningsuppfattning som möjligt.⁵⁵ Statliga utredningar har framfört kritik mot att sammansättningen inte är allsidig vad gäller ålder, kön, yrke och etnicitet.⁵⁶ Den nuvarande rekryteringen inom

⁴⁷ 4 kap. 5–7 §§ RB.

⁴⁸ Se Prop. 2013/14:169 s. 12 f; Se SOU 2013:49 s. 265.

⁴⁹ 4 kap. 7 § fjärde stycket RB.

⁵⁰ Se Prop. 2005/06:180 s. 21, s. 24.

⁵¹ 4 kap. 6 § första stycket RB.

⁵² Se Domstolsverket: ”Behörighet och lämplighet”, ”Behörighet”.

⁵³ 4 kap. 6 § tredje stycket RB.

⁵⁴ Se Prop. 2013/14:169 s. 31–34.

⁵⁵ Se Prop. 1982/83:126 s. 54.

⁵⁶ Se SOU 2002:61 s. 43–49; Se SOU 2013:49 s. 217; Prop. 2005/06:180 s. 16.

partier försvårar tanken om bredare kår⁵⁷ vilket framgår av Domstolsverkets sammanställning år 2020.⁵⁸ I den konstateras att endast 5 procent av de tillfrågade inte aktivt var listade i något politiskt parti när de valdes till nämndemän. Vidare konstateras att det finns en överrepresentation för åldersgruppen 65 år och äldre (48 procent). Fördelat på etnicitet var åtta av tio nämndemän födda i Sverige med två inrikes födda föräldrar, medan andelen utrikes födda nämndemän endast utgjordes av 11 procent.⁵⁹

3.2.3 Mandatperioden och entledigande

Mandatperioden för nämndemän är fyra år och man har rätt att avgå vid 60-års ålder.⁶⁰ En nämndeman kan emellertid bli avskedad om denne gör sig skyldig till brott. En nämndeman kan även stängas av från sin tjänst för en viss tid.⁶¹ Det ska då röra sig om mindre allvarliga fall, exempelvis att en nämndeman vid flera upprepade tillfällen uteblivit från huvudförhandlingar. Utgångspunkten vid beslut om avstängning ska vara om handlandet kan anses riskera skada allmänhetens förtroende för domstolen.⁶²

3.2.4 Jäv

Det finns jävsbestämmelser om att juristdomare och nämndemän inte får delta i mål där opartiskheten kan ifrågasättas.⁶³ Reglerna syftar till att förhindra att målets utgång påverkas av domarens intresse i målet eller domarens

⁵⁷ Se Prop. 2013/14:169 s. 22.

⁵⁸ Enkäten riktades till samtliga nämndemän i domstol som tjänstgör under perioden 2020–2023 och 3 av 4 besvarade enkäten. Av dessa var 65 procent tillhörande tingsrätt. Källa: Domstolsverkets rapport: ”Sammanställning enkät till valda nämndemän”.

⁵⁹ För riket uppgick åldersgruppen 65 år eller äldre till 20,1 procent. Andelen utrikes födda i riket uppgick till 19,7 procent (år 2020). Källa: Centralstatistiska byrån: ”Befolkningsstatistik i sammandrag 1960–2020.

⁶⁰ 4 kap. 8 § första och andra stycket RB.

⁶¹ 4 kap. 8 a § RB.

⁶² Se Prop. 2005/06:180 s. 41 f.

⁶³ 4 kap. 12–15 §§ RB. Exempel på jävsituationer räknas upp i 4 kap. 13 § RB.

förhållande till parten.⁶⁴ Ett typexempel på jäv är om hen är särskilt engagerad i en viss organisation eller förening och därför är jävig att delta i handläggningen i ett mål som har koppling till denna. Även om omständigheten är oundviklig för juristdomaren kan samma problem uppstå när partierna rekryterar folk som redan innehar uppdrag inom partiet.⁶⁵ Varför kraven på lämplighet bland nämndemän specifikt är viktig.⁶⁶

⁶⁴ Se Ekelöf, Edelstam (2002) s.144.

⁶⁵ Se SOU 2013:49 s. 243.

⁶⁶ Se SOU 2013:49 s. 244.

4 Diskussionen kring nämndemannasystemet

4.1 Argumenten om nämndemän

Argumenten *för* kan kategoriseras in i två aspekter, dels de demokratiska skälen som bygger på politiska värden, dels de juridiska skälen som motiveras av rättspolitiska skäl. Argumenten *emot* kan ses som teknokratiska skäl som bygger på juridiska motiv och rättsvetenskapliga skäl.⁶⁷ Ett ställningstagande för och emot bygger härigenom på en rättspolitisk avvägning mellan demokratiska värden och skyndsamma och effektiva domstolar men också allmänhetens intresse till insyn och behov av juridiskt utbildade domare.⁶⁸

4.1.1 Frekvent framförda argument *för* nämndemän

Politiska skäl

Ett av de vanligaste argumenten för nämndemän är att de i sin roll som meddomare, utöver ett verkligt *inflytande* i rättskipningen, kan säkerställa *insyn* i den dömande verksamheten och på så vis säkerställa *demokratisk kontroll* i domstolen.⁶⁹ Detta har återkommande lyfts fram i förarbeten som en av de viktigaste grunderna för nämndemännens medverkan.⁷⁰ Enligt detta synsätt bidrar nämndemannasystemet genom sin kollektiva insyn och folkliga inflytande till att upprätthålla allmänhetens förtroende för domstolarna och därmed ha en *legitimerande funktion* för domstolarna. Allmänheten anses vara mer benägen att acceptera maktutövning om medinflytande av folkrepresentanter har säkerställts.⁷¹

⁶⁷ Se Diesen (1996) s. 20, s. 48–50, 235 f och 378; Diesen (2011/12) s. 542 f.

⁶⁸ Se Diesen (1996) s. 13 och 20.

⁶⁹ Se Diesen (1996) s. 235 f.

⁷⁰ Se SOU 2002:61 s. 51; SOU 2013:49 s. 17; Prop. 1982/83:126 s. 18; Prop. 1996/97:133 s. 54; Prop. 2013/14:169 s. 14.

⁷¹ Se Diesen (1996) s. 26.

Nämndemännens *demokratiska funktion* innebär att de kan bevaka att domstolarna är oberoende och självständiga från myndigheter, organisationer och enskilda.⁷² Annars finns en risk att domstolarna kan utnyttjas i politiska syften.⁷³ En annan tänkbar effekt av nämndemännens medverkan som brukar framhållas, är att densamma bidrar till att upprätthålla allmänhetens förtroende för *rättssäkerheten* i domstolarna.⁷⁴ Detta förutsätter för det första i sin tur en öppen insyn i domstolarnas verksamhet så att rättsprocessen kan komma till allmänhetens kännedom och för det andra, att nämndemännens representativitet som företrädare för allmänheten är trovärdig.⁷⁵ Först då brukar det anses att nämndemännen har en legitimerande betydelse för domstolen.⁷⁶ Att nämndemännen bidrar till allmänhetens *förtroende* för domstolarna, ansågs i den senaste offentliga utredningen vara det enda argument som kunde motivera nämndemannasystemet.⁷⁷

Juridiska skäl

Ett annat återkommande argument är att nämnden bidrar till en *större allsidighet* i rätten och speciellt bidrar till att bevisfrågorna kan ses från *flera perspektiv*. Detta framhålls som särskilt värdefullt vid bevisfrågor i brottsmål.⁷⁸ Även om juristdomaren besitter kunskap och erfarenhet blir utgången i målen mer rättssäkra om folkrepresentanter deltar.⁷⁹ Straffrättskipningen anses endast påverka folkmoralen positivt om utslagen ses som rättvisa, d.v.s. ger uttryck för en allmän samsyn.⁸⁰

Eftersom nämndemännen inte är bunden av något juridiskt tänkande kan de ha en positiv inverkan på rättstillämpningen.⁸¹ Enligt detta argument, kan de

⁷² Se SOU 2013:49 s. 98 och 100.

⁷³ Se Diesen (1996) s. 27 f.

⁷⁴ Se SOU 2013:49 s. 120.

⁷⁵ Se SOU 2013:49 s. 99.

⁷⁶ Se Diesen (1996) s. 27.

⁷⁷ Se SOU 2013:49 s. 122.

⁷⁸ Se SOU 2013:49 s. 117 och 143.

⁷⁹ Diesen (1996) s. 31 f och 237.

⁸⁰ Se Ekelöf, Edelstam (2002) s. 124 f.

⁸¹ Se Diesen (1996) s. 29 och 237 f.

bidra till en ökad flexibilitet i rättstillämpningen genom att se till lagens ändamål än bokstav.⁸² I lagmotiven uttrycks det som att nämndemännen ska medverka till att rättstillämpningen ”*ligger i linje med allmänna rättsuppfattningar i landet*”.⁸³ Även här anses nämndemännens värderingar viktiga i bedömningsfrågor i brottmål.⁸⁴ Diesen menar dock att lagar och praxis numera är så väl utvecklade att det knappt finns utrymme för det ”allmänna rättsmedvetandet”.⁸⁵ Utgångspunkten är att domstolens avgörande ska grunda sig i det material som inkommit till rätten och domar utges enligt offentlighetsprincipen.⁸⁶

4.1.2 Frekvent framförda argument emot *nämndemän*

Teknokratiska skäl

Ett av de starkaste argumenten som framförs emot nämndemannasystemet är *bristen på juridisk kunskap*. Nämndemännen begränsas i sin roll som domare av svårigheterna för dem att förstå lagens uppbyggnad, den juridiska tekniken, tolkningsmetoder samt praxis vilket gör att de behöver förlita sig på det juristdomaren slår fast. Trots denna brist är det inte ens önskvärt att de är juridisk kompetenta,⁸⁷ eftersom en ökad juridisk kompetens urholkar lekmanrollen.⁸⁸ Enligt synsättet problematiseras bristen då straffrättsliga begrepp som rekvisit, subjektiv täckning och ansvarsfrihetsgrund kan ge upphov till tolkningssvårigheter. Även om tanken är att nämndemännen kan ges rum för värderingar och åsikter begränsas den av rättstillämpningens bundenhet till lag. Nämndemännen anses därför inte kunna tillföra något i rättsfrågorna, även i sakfrågorna går de sällan emot juristdomaren (s.k.

⁸² Se Diesen (1996) s. 29 f.

⁸³ Se Prop. 1982/83:126 s. 18.

⁸⁴ Se Prop. 1996/97:133 s. 29 och 38; SOU 2013:17 s. 673.

⁸⁵ Se Diesen 2011/12 s. 536.

⁸⁶ Se SOU 2013:49 s. 119.

⁸⁷ Se Diesen (1996) s. 38.

⁸⁸ Se SOU 2013:49 s. 343 f.

nämndemannadomar). Nämndens inflytande är med andra ord begränsat.⁸⁹ Enligt Diesen, styrs nämndemännens uppfattning i hög grad av juristdomaren, utan att de uppfattat det som det.⁹⁰

Ett annat argument emot är att nämndemännen ersätter sin brist på juridisk kompetens med *subjektivt tyckande* i den rättsliga bedömningen. Förutsebarheten kan därför minska och inslaget av subjektivitet öka jämförelse med juristdomaren.⁹¹ Ekelöf menar att man får räkna med att nämndemännen vid bevisvärderingen inte kan gardera sig från sina känslor lika bra som juristdomaren och därför kan åklagarens bevisning tänkas värderas högt.⁹²

Ett ytterligare argument emot är att nämndemännen, då dessa sedan tidigare är politisk aktiva, kan få svårt att lägga partipolitiska värderingar åt sidan vilket kan påverka bedömningen. Till skillnad från yrkesdomaren är nämndemännen inte tränade i att iaktta opartiskhet, neutralitet och ojävighet. Även om nämndemännen ska sätta politiska värderingar åt sidan och vara neutrala så kan inre konflikt uppstå. Om de ser sitt uppdrag som politiskt riskerar en sådan politisering skada domstolens oberoende och därmed rättssäkerheten.⁹³ Diesen menar att nuvarande ordning är olycklig eftersom det är vid rimlighetsbedömningarna de politiska värderingar kommer till uttryck då sådana i hög grad styrs av värderingar.⁹⁴

⁸⁹ Se Diesen (1996) s. 39–40 och 279–282; Diesen (2011/12) s. 535–538.

⁹⁰ Se Diesen (1996) s. 191 och 232 f; Diesen (2011/12) s. 538.

⁹¹ Se Diesen (1996) s. 43 f.

⁹² Se Ekelöf, Edenstram (2002) s. 122.

⁹³ Se Diesen (1996) s. 45 f och 295–298.

⁹⁴ Se Diesen (2011/12) s. 542.

4.2 Specifika studier kring nämndemän

4.2.1 Representativa för det allmänna rättsmedvetandet?

Axberger gör i sin undersökning⁹⁵ en uppdelning i det antagna rättsmedvetandet i ett folksjälsligt, historiskt-, kulturellt och ett tidsbundet medvetande. Axberger avfärdar det folkrättsliga som mystiskt och därmed oanvändbart i rättstillämpningen. Det historisk-kulturella beskrivs som en befolknings eller viss rättsordnings samlade erfarenheter som uttrycks i rättssystemet eller av handlingsmönster.⁹⁶ Det tidsbundna rättsmedvetandet är det som kan anses kunna läsa av tidsströmningar i samhället och förmågan att kunna ge uttryck för en representativ rättsuppfattning. Det tidsbundna stämmer därför bäst in på det rättsmedvetande lagstiftaren åsyftar på i argumenten för nämndemän.⁹⁷

I sin underökning, kunde Axberger konstatera att nämndemännens rättsuppfattning, trots vissa avvikelser, utgörs av en hybrid mellan allmänheten och domarna.⁹⁸ En trolig förklaring till resultaten är att nämndemännen på ett ungefär har samma rättsuppfattning som allmänhetens, men att dessa uppfattningar likväl ändras under uppdragets gång.⁹⁹

4.2.2 Kan nämndemän påverkas mera av irrelevant information?

Ur ett rättssäkerhetsperspektiv är en relevant fråga huruvida nämndemän i högre grad än juristdomare kan påverkas av irrelevanta omständigheter i det

⁹⁵ Axberger, ”Det allmänna rättsmedvetandet”, Brottsförebygganderådet, 1996.

⁹⁶ Ibid. s. 39 och 43–46.

⁹⁷ Ibid s. 45 f.

⁹⁸ Ibid s. 82.

⁹⁹ Ibid s. 84 f.

praktiska dömandet.¹⁰⁰ Petterson, Dahlman och Sarwars artikel ”Är det sant att lekmannadomare påverkas av juridiskt irrelevanta omständigheter, men inte juristdomare?”¹⁰¹ behandlar frågeställningen utifrån hypotesen att så är fallet genom inflytande av så kallad kognitiv bias. Inom forskningen används begreppet ”kognitiv bias” för att förklara varför människor i beslutsfattandet kan påverkas av irrelevant information.¹⁰²

I ett experiment gavs lekmannadomare och juristdomare två versioner av ett scenario där en irrelevant omständighet rörande den förtalade lyftes in i version två (testet rörde skadeståndsansättning i förtalsmål). Kontrollgruppen fick ta del av första versionen och testgruppen den andra.¹⁰³

Hypotesen var att de som ingick i testgruppen skulle tilldöma den förtalade en lägre ersättning och därmed ha påverkats av den irrelevanta informationen. Utfallet blev att lekmannadomarna i testgruppen dömde ut en 53% lägre ersättning jämfört med kontrollgruppen. Motsvarande resultat för juristdomarna var 35%.¹⁰⁴ Slutsatsen av studien var att såväl nämndemän som juristdomare påverkades av en uppenbart irrelevant omständighet men att påverkan var störst hos nämndemännen. Därmed skulle kognitiv bias i rättsskipningen möjligen minska om man tog bort lekmannadomare, men den skulle inte elimineras.¹⁰⁵

4.2.3 Kan nämndemän styras mer av partipolitiska värderingar?

En ytterligare intressant aspekt är om nämndemannasystemet kan riskera rättssäkerheten pga. politiska värderingar i dömandet.¹⁰⁶ Enligt en

¹⁰⁰ Se Diesen (1996) s. 43.

¹⁰¹ Petterson, Dahlman, Sarwar JT 2017/18 s. 363–376.

¹⁰² Ibid s. 369 f.

¹⁰³ Scenariot presenteras på sida 373 och framåt.

¹⁰⁴ Ibid 2017/18 s. 369 och 373–376.

¹⁰⁵ Ibid 2017/18 s. 375 f.

¹⁰⁶ Se Diesen (1996) s. 295 f.

undersökning¹⁰⁷ av Anwar, Bayer och Hjalmarsson kunde man se att det fanns koppling mellan nämndemännens partitillhörighet och utgången i brottmål. Undersökningen baserades på mer än 950 mål under perioden 2009–2012. I studiens resultat fann man främst en signifikant avvikelse i de avgöranden, där en av nämndemännen var utsedd av antingen Vänsterpartiet eller Sverigedemokraterna.¹⁰⁸ Det kunde utläsas att i de fall brottsoffret var kvinnligt så ökade andelen fällande domar med 14 procentenheter när en av nämndemännen tillhörde Vänsterpartiet. Om brottsoffret var en man fanns ingen sådan påverkan.¹⁰⁹ Om en av nämndemännen var nominerad av Sverigedemokraterna och om den misstänkte gärningspersonen hade ett arabisk klingande namn ökade sannolikheten för en fällande dom 17 procentenheter. Det fanns ett motsvarande mönster om gärningspersonen var 21 år eller yngre och en av nämndemännen hade nominerats av Sverigedemokraterna.¹¹⁰

Utifrån resultaten i studien, där man för tydlighetens skull jämfört utfallen med utgångsläge i två politiska ytterkantspartier, finns visst belägg för att nämndemännens bedömningar står under inflytande av deras politiska värderingar. I studien framhålls att dessa avvikelser kan vara ett resultat av såväl direkt som indirekt påverkan. En direkt påverkan kan vara att nämndemannens utslag får majoriteten i domstolen att skifta om det föreligger oenighet bland rättens ledamöter. En indirekt påverkan kan ske om nämndemannens argumentation under överläggningen kan få andra ledamöter att ändra uppfattning ("sway effect"). Det kan också bero på att andra ledamöter justerar sin inställning för att undvika en oenig rätt (dissent aversion).¹¹¹

¹⁰⁷ Anwar, Bayer, Hjalmarsson, "Politics in the Courtroom: Political Ideology and Jury Decision making", Working Papers in Economics, No 622, 2015.

¹⁰⁸ Ibid (2015) s 1.

¹⁰⁹ Ibid (2015) s 22.

¹¹⁰ Ibid (2015) s 22 f.

¹¹¹ Ibid (2015) s. 32 f.

De simuleringar som gjorts i studien ger främst stöd för den direkta påverkan, d.v.s. att det är nämndemannens röst som fäller avgörandet. Det finns även stöd för att utgången kan påverkas av oviljan att ha en oenig rätt.¹¹²

¹¹² Ibid (2015), s 41.

5 Avslutning

5.1 Konsekvensanalyser

Argumenten för och emot nämndemannasystemet vilar ytterst på avvägningen mellan värdet av allmänhetens insyn visavi en effektiv, rättssäker och skyndsam domstolshandläggning. Hur *rättssäkerheten* ska säkras i handläggningen är uppenbarligen beroende av vilket av argumenten man ger störst tyngd. Nedan redovisas en diskussion rörande de vanligast förekommande argumentationslinjerna.

Om avvägningen i nuvarande ordning med nämndemän ska anses tillfredsställande – utifrån de krav som uppställs på rättsstater – får primärt ledning sökas i argumentet att nämndemännen anses legitimera domstolen. Om ett av de bärande argumenten för domstolens legitimitet är att nämndemannakåren ska representera ett tvärsnitt av befolkningen, uppstår ett legitimitetsproblem om representativiteten kan ifrågasättas. Skulle så vara fallet finns utifrån argumentet en risk att allmänhetens förtroende minskar. Argumentet bygger ju på tanken om att värna demokratiska värden såsom insyn, inflytande och kontroll. Dessa undergrävs i det fall representativiteten inte är godtagbar. Givet att målsättningen om en representativ kår betraktas som en grundbult i rättssäkerhetsbegreppet kan inte den nuvarande sammansättningen anses svara mot ett etiskt gott värde. Inte heller uppfyller den i så fall kriteriet *förutsebarhet*. Förtroendet och legitimiteten riskerar därför vara illusoriska om nämndemannakåren inte de facto representerar allmänheten.

Bristen på representativitet skulle kunna försvaras, om nämndemännen genom sin kollektiva insyn bidrar till en efterlevnad av rättssäkerheten. Emellertid får många delar av rättsprocessen inte yppas till allmänheten. Exempelvis sker överläggningarna alltid bakom stängda dörrar varför

allmänheten inte kan veta vad som framfördes. Dessutom innebär offentlighetsprincipen att processmaterial kan lämnas efter begäran av enskilda. Insynen kan således inte sträcka sig mer än till de rättigheter som tillkommer enligt lag och vad som framkommer under förhandlingarna. Därtill kan läggas att mycket av den information som når allmänheten via media är inriktad på omständigheter där nämndemännens agerande har uppmärksammats i negativ bemärkelse.¹¹³ Det finns därför skäl att dels ifrågasätta om nämndemännen i realiteten tillgodoser allmänhetens insyn, dels om nämndemännens deltagande när det väl uppmärksammats medialt inte bidragit mer till skada för förtroendet och legitimiteten.

Trots att lagen grundar sig i människans värderingar av rätt och fel är begreppet ”det allmänna rättsmedvetandet” diffust. Även om man erkänner förekomsten av ett *allmänt rättsmedvetande* (Axbergers studie) så kan det endast ge uttryck för majoritetens uppfattningar. Det finns inget stöd för att nämndemännen skulle *tillföra* ett allmänt rättsmedvetande. Dessutom har inte lagstiftaren definierat vad som avses med begreppet. Den semantiska innebörden av begreppet blir motstridig då något som antas ska vara *allmänt* inte går ihop med lagstiftarens krav om en *allsidighet* som ju accepterar att rättsmedvetandet skiljer sig åt mellan samhällsgrupper. Ett allmänt rättsmedvetande förutsätter sålunda en samhällelig homogenitet. Då ju som påtalats ovan nämndemannakåren i sig inte är representativ för befolkningen, kan inte heller nämndemännen i dag anses ge uttryck för en bred rättsuppfattning bland befolkningen. Det kan även ifrågasättas i vilken grad nämndemännen kan spegla ett allmänt rättsmedvetande då de i sitt dömande begränsas av lagen. Det obetydliga antalet nämndemannadomar¹¹⁴ talar för att det inte föreligger någon större åtskillnad mellan juristdomarens och nämndemannens rättsuppfattning. Samtidigt visar tidigare behandlade studier att nämndemännens inflytande på ett avgörande kan vara indirekt.

¹¹³ Se t.ex. Larsson, Sveriges television, ”Kvinna var ”spänd” i rätten – då friades man från våldtäktsförsök; Olsson, Expressen: ”Nämndeman stängs av – utreds för läcka till hatsajt.

¹¹⁴ Se SOU 2013:49 s. 118.

Utifrån Peczeniks teori om rättssäkerhet är den nuvarande ordningen problematisk. Den formella aspekten uppfylls av den rättsliga ram som omger rättstillämpningen i Sverige. Givet att lagen är klar och tydlig är det rättssäkerhetskrav som ska rättfärdiga individens behov säkerställt. Samtidigt läggs vikt vid att den juridiskt skolade domarens bedömning kan ifrågasättas av en lekman. Frågan är därför om det kan anses rättssäkert att en icke utbildad domare tillämpar lagen utan ett juridiskt skolat beaktande av rättssäkerhetsintresset?

Enligt min mening är lekmanaspekten det argument som har högst bärighet för nämndemannasystemet. Åtminstone teoretiskt, eftersom det samtidigt är ett rimligt antagande, att nämndemännen har ett större intresse för rättstillämpning och juridik jämfört med den genomsnittlige medborgaren och dessutom lär sig mer och mer genom sitt deltagande, vilket skulle kunna urholka själva lekmanarollen. Detta påvisades av Axberger där man kunde se ett mönster i att nämndemännen tog sina beslut någonstans halvvägs mellan lekmannen och domaren. Det en rimlig hypotes att andra värden än de juridiska (förståelse för livssituationer, normativa och etiska övervägningar) i högre utsträckning kan påverka lekmännens bedömningsgrunder än vad som är fallet hos den skolade juristdomaren. Frågan är hur detta påverkar förutsebarhet och en konsekvent rättstillämpning, som ju ska garantera att individen skyddas från en mer godtycklig rättstillämpning med en lägre grad av rättssäkerhet. Implicit i argumentationen kring lekmannaskapet ligger också det problem som påtalades i Pettersson, Dahlman och Sarwars studie, där nämndemän i högre utsträckning lät sig påverkas av en irrelevant omständighet. Utifrån studiens resultat skulle systemet med nämndemän kunna vidga klyftan mellan eftersträvd objektivitet och mänsklig subjektivitet.

Det finns en uppenbar potentiell konflikt mellan det politiska tillsättandet av nämndemän och att politiska värderingar inte bör få påverka rättstillämpningen. Det föreligger också en konflikt mellan att politiska partier utser nämndemän samtidigt som domstolen som institution ska vara

fri från inre och yttre tryck. Om oavhängiga domstolar ses som en främjande faktor för rättssäkerheten blir det svårt att motivera hur politiskt tillsatta nämndemän kan bidra till att domstolen ska vara självständig och oberoende från staten. I synnerhet som resultaten i Anwars, Bayars och Hjalmarssons studie av domar klart indikerar förekomsten av en politisk och ideologisk bias. Den påverkan på domarna som den studien indikerar innebär ett hot mot den materiella rättssäkerheten då likheten inför lagen inte alltid kan upprätthållas. Studien knyter det hotet just till nämndemännen. Det förefaller orimligt att en sådan bias *endast* förekommer hos representanter för ytterkantpartier. Snarare illustrerar studien *att* ideologisk påverkan från nämndemännen förekommer och detta i en större utsträckning än hos juristdomarna och kanske även i en större omfattning än vad vi i dag känner till.

5.2 Reformbehov

Det föreligger ett behov av fler vetenskapliga studier om nämndemannasystemets betydelse för rättssäkerheten. Sannolikt behövs i framtiden en revidering inte bara av rekryterings- och nomineringsprocessen, utan också av själva grundargumenten för nuvarande ordning.

Det finns därför skäl att återigen sammanväga de intressen som förs fram samt inventera möjliga alternativa ordningar. Ett första steg kan exempelvis vara att frikoppla utnämmandet av lekmannadomare från politiska partier och i stället tillämpa ett urval som bättre speglar befolkningens sammansättning. Vidare bör det säkerställas att vissa kunskaps- och omdömeskrav uppfylls. Genom en sådan urvalsprocess kan intresseavvägningen fortfarande beaktas samtidigt som man så långt möjligt säkerställer att personen är lämplig att döma. Alternativt bör nämndemännen få en funktion som rådgivande jury eller att kollektiv rösträtt återinförs. Då kan insynsintresset fortfarande beaktas samtidigt som det minskar risken för att politiska värderingar eller annan bias får ett för stort genomslag.

5.3 Avslutande slutsatser

Viljan hos lagstiftaren och medborgarna kan förmodas vara att ordna en dömande verksamhet som är objektiv. Samtidigt är det omöjligt för en människa att vara helt objektiv. Resultatet av studier bekräftar Diesens oro att domstolens bedömning tappar i objektivitet med nämndemän som i sin lekmannaroll ges ett alltför stort utrymme för känslor och subjektivitet. Redan misstanken att nämndemännens inställning i skuldfrågan och påföljdsfrågan kan påverkas av exempelvis politisk övertygelse eller irrelevanta omständigheter är problematisk, då det kommer i strid med kraven i artikel 6.1 i Europakonventionen om rättvis rättegång i en oavhängig och opartisk domstol. Problemet riskerar bli alltmer svårhanterat om politiken blir mer polariserad och de kulturella och religiösa motsättningarna i samhället mer uttalade.

Många av de argument som tidigare har framförts till stöd för nämndemän har i dag förlorat sin betydelse och något säkert stöd för de skilda argumenten finns inte i aktuella empiriska studier. Samtidigt visar i uppsatsen berörda studier att nämndemän kan påverka domar i icke önskvärd riktning utan att det för den sakens skull blir en nämndemannadom, d.v.s. det finns ingen garanti för att nuvarande ordning är problemfri eller att ingen indirekt påverkan har skett. De argument som hävdar för- och nackdelar med nämndemän vilar på avvägningen mellan värdet av allmänhetens insyn och värdet av en effektiv, rättssäker och skyndsam domstolshandläggning. Avvägningen beror ytterst på vilket intresse som väger tyngst; den enskildes eller samhällets i stort. Enskilda åtalade har ett intresse av en rättssäker och opartisk prövning och samhället har ett intresse av insyn i domstolen. Dessa intressen står inte nödvändigtvis emot varandra, men det behövs en förnuftig avvägning mellan dem där resultat blir tillfredställande för bägge behoven.

Som helhet kan således inte nämndemannasystemet i sin nuvarande utformning – där oklarheter råder om representativitet, politisk och

värderingsmässig bias samt betydelsen av juridisk okunskap – anses vara tillfredsställande utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Det står klart att en förändring i det nuvarande systemet skulle behövas för att tillförsäkra en rättssäker och rättvis prövning inför opartisk och oavhängig domstol. De resultat som framkommit i studier pekar på faror och svagheter i nuvarande system. De argument som framförs till stöd för systemet med nämndemän bör belysas bättre i vetenskapliga studier.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1982/83:126 Om underrätternas sammansättning m.m

Prop. 1996/97:133 Om domstolarnas sammansättning m.m

Prop. 2005/06:180 Ett stärkt nämndemannainstitut

Prop. 2013/14:169 Nämndemannauppdraget – stärkt förtroende och högre krav

Statens offentliga utredningar

SOU 1994:99 Domare i Sverige för framtiden: utgångspunkter för fortsatt arbete

SOU 2002:61 Framtidens nämndemän

SOU 2013: 17 Brottmålsprocessen

SOU 2013:49 Nämndemannauppdraget – breddad rekrytering och kvalificerad medverkan

Litteratur

Axberger, Hans-Gunnar, ”*Det allmänna rättsvetandet*”, Brottförebyggande rådet (BRÅ), Stockholm, 1996 [Cit. Axberger (1996)]

Diesen, Christian: *Lekmän som domare*, 1. Uppl, Juristförl., Stockholm 1996 [Cit. Diesen (1996)]

Ekelöf, Per Olof & Edelstam, Henrik: *Rättegång. H. 1, 8.*, [rev.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2002 [Cit. Ekelöf, Edelstam (2002)]

Kleineman, Jan, ”Rättsdogmatisk metod” i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl., Studentlitteratur, 2 uppl.,

Studentlitteratur AB, Lund, 2018 [Cit. Kleineman (2018) Nääv, Mauro (red) (2018)]

Peczenik, Aleksander, ”*Vad är rätt?*”: om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation, 1 uppl, Stockholm, 1995 [Cit. Peczenik (1995)]

Sandgren, Claes: *Vad är rättsvetenskap*, 1 uppl, Jure Förlag AB, Stockholm 2009 [Cit. Sandgren (2009)]

Sandgren, Claes: *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, 3 uppl, Norstedts juridik AB, Stockholm 2015 [Cit. Sandgren (2015)]

Welin, Håkan. *Nämndemännen – uppdrag med förtroende*, 1 uppl, Stockholm Book on demand, 2020 [Cit. Welin (2020)]

Artiklar

Anwar, Shamena, Bayer, Patrick & Hjalmarsson, Randi, ”Politics in the Courtroom: Political Ideology and Jury Decision Making”, No 622, Dept. Of Economics, University of Gøthenburg, maj 2015, < <http://hdl.handle.net/2077/38863> > [Cit. Anwar, Bayer, Hjalmarsson]

Diesen, Christian: *För och emot nämndemän*, Juridisk Tidskrift Nr 3 2011/12, Stockholm s. 531–546 [Cit. Diesen 2011/12]

Ekelöf, Per-Olof: Rättssamhälle och rättssäkerhet, SvJT, 1942, s. 7–19 [Cit. Ekelöf SvJT 1942]

Frändberg, Åke: Om rättssäkerhet, Juridisk Tidskrift Nr 2 2000/01 s. 269–280 [Cit. Frändberg JT 2000/01]

Petterson, My, Dahlman, Christian, Sarwar, Farhan: ”Är det sant att lekmannadomare påverkas av juridiskt irrelevanta omständigheter, men inte juristdomare?” Juridisk Tidskrift Nr 2 2017/18 s. 363–376 [Cit. Petterson, Dahlman, Sarwar JT 2017/18]

Zila, Josef: *Om rättssäkerhet*, SvJT, 1990, s. 284–305 [Cit. Zila SvTJ 1990]

Elektroniska källor

Centralstatistiska byrån: ”Befolkningsstatistik i sammandrag 1920–2020”, <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik--rikt/befolkningsstatistik-i-sammandrag/>, senast uppdaterad 2021-03-18, besökt 2021-04-22

Domstolsverket: Bli nämndeman, ”Behörighet och lämplighet”, ”Behörighet”, < <http://www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Nominera--valja/Behorighet-och-lamplighet/>>, uppdaterad, 2019-05-31, besökt 2021-04-13

Domstolsverkets rapport: Sammanställning enkät till valda nämndemän”, < http://www.blinamndeman.se/upload/Bli_namndeman_bilder/Dokument/Namndemannaenkät_2020.pdf>, besökt 2021-04-22

Daniel, Olsson, Expressen: ”Nämndeman stängs av –utreds för läcka till hatsajt”, <<https://www.expressen.se/gt/namndeman-stangs-av-utreds-for-lacka-till-hatsajt/>>, publicerad 2021-03-30, besökt 2021-05-24

Mårten, Schultz, Svenska Dagbladet: ”Häpnadsväckande usel dom – fylld av bisarra fördomar”, < <https://www.svd.se/om/kritiserade-domen-i-solnatingssratt>>, publicerad 2018-03-04, uppdaterat, 2018-10-12, besökt 2021-05-10

Stefan Larsson, Sveriges television, ”Kvinna var ”spänd” i rätten – då friades man från våldtäktsförsök”, <<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/uppsala/valdtaktsdom-i-uppsala-tingsratt-kritiseras>>, publicerad 2020-04-27, besökt 2021-04-08

Rättsfallsförteckning

Europadomstolen:

Findlay v. the United Kingdom, ansökan nr 22107/93, 25 februari 1997

Posokhov v. Russia, ansökan nr 63486/00, 4 mars 2003

Fetodova v. Russia, ansökan nr 73225/01, 1 april 2004

Parlov- Tkalčić v. Croatia, ansökan nr 24810/06, 22 december 2009

Ibrahim Gürkan v. Turkey, ansökan nr 10987/10, 3 juli 2012

Tingsrätten:

Solna Tingsrätt, mål B 3551–15, dom 2018-02-19